

سبک زندگی در تعامل با آب با تکیه بر آموزه‌های قرآن

ام البنین سلیمانی باغشاه*

تاریخ دریافت: ۹۶/۱/۷

سید محمد موسوی مقدم**

تاریخ پذیرش: ۹۶/۴/۸

چکیده

آب یکی از عناصر حیاتی‌بخش در عالم می‌باشد. ترویج اندیشه سبک زندگی در تعامل با محیط زیست از منظر قرآن که کامل‌ترین دستور زندگی بشریت است، بهترین شیوه جهت فایق آمدن بر بحران موجود، مخصوصاً در حوز آب است. در آموزه‌های قرآن اشارات گوناگونی به جایگاه آب شده و نکات ظریفی در آن دیده می‌شود. هدف این مقاله تدوین راهکارهایی قرآنی جهت تحول رفتاری انسان در حوزه سبک زندگی در تعامل با محیط زیست در حوزه آب می‌باشد. بررسی‌ها نشان می‌دهد که اسلام دارای اصول اخلاقی و عملی ارزشمندی چون مسأله صرفه جویی، رعایت حقوق دیگران، و حرمت اسراف و آلودگی آن است. در این مقاله سعی شده است سبک زندگی در تعامل با آب با تکیه بر آموزه‌های قرآن مورد کاوش قرار گیرد.

کلیدواژه‌گان: آب، مصرف بهینه، اسراف، تبذیر، حفظ و حراست.

مقدمه

یکی از نعمت‌های بزرگ الهی در جهان طبیعت آب است. به همین دلیل قرآن کریم در آیه ﴿وَجَعَلْنَا مِنَ الْمَاءِ كُلَّ شَيْءٍ حَيٍّ﴾: «و هر چیز زنده‌ای را از آب قرار دادیم» (انبیاء / ۳۰). بنابراین آب در حیات بشری نماد صفا و پاکیزگی و زمینه ساز نشاط و سرزندگی انسان و منشأ خیر و برکت در میان امت‌ها بوده و از جایگاه و تقدس ویژه‌ای برخوردار است. انسان باید در مقابل نعمت‌های خداوند به شکر و عبادت او بپردازد، عبادت آخرین حد خضوع و تواضع است که به عنوان تعلق و وابستگی مطلق و تسلیم بی قید و شرط عابد در برابر معبود انجام می‌گیرد. این کلمه که ریشه آن عبد است، یعنی مملوک و کسی که مالک داشته باشد (فصلنامه فدک، شماره ۱: ۱۱-۲۷).

بهره‌گیری از نعمت‌های الهی که خداوند برای استفاده بندگان خود آفریده، در سلامت انسان و رفاه و آسایش وی جایگاه ویژه دارد.

بدیهی است که آگاه نمودن انسان‌ها به جایگاه حیات‌آفرینی آب، تأثیر مهمی در تعامل با آن دارد. به دلیل اینکه یکی از عوامل انحرافات انسان‌ها در ابعاد مختلف فردی و اجتماعی، جهل و نادانی است و تا معرفت نباشد تغییر رفتار در ابعاد فردی و اجتماعی محقق نمی‌گردد.

یکی از مهم‌ترین چالش‌های گذشته، حال و آینده در حوزه اخلاق زیست محیطی، آب است که بی توجهی به آن خسارت جبران‌ناپذیری را به جامعه بشری وارد کرده و خواهد کرد. لذا توجه به راهکارهای آموزه‌های قرآنی در ارتباط با سبک زندگی در تعامل با محیط زیست که از جامعیت ارزشمندی برخوردار است ضروری به نظر می‌رسد.

یکی از نعمت‌های بزرگ الهی در جهان طبیعت آب است. علاوه بر این اساسی‌ترین عنصر تشکیل دهنده ترکیب ماده سلولی است؛ چه آنکه بخش بزرگی از تمام سلول‌های زنده در شکل‌ها، انواع و حجم‌های مختلف گیاهی، حیوانی و انسانی را آب تشکیل می‌دهد. از این رو می‌توان گفت که آب، عامل حیات هر موجود زنده بر سطح زمین، آسمان و دریا است.

آب معادل کلمه عربی «ماء» می‌باشد. کلمه ماء بارها در قرآن کریم مورد استفاده قرار گرفته است. برای نمونه: ﴿وَأَنْزَلْنَا مِنَ السَّمَاءِ مَاءً بَقْدَرٍ﴾: «و از آسمان، آبی به اندازه معین

نازل کردیم» (مؤمنون/۱۸).

واژه ماء (آب) ۶۳ بار در قرآن به کار رفته است. ۵۹ بار به صیغه مفرد و ۴ بار با متصل شدن به ضمائر.

پیشینه تحقیق

در راستای محیط زیست و عناصر تشکیل دهنده آن تحقیقات فراوانی تا به حال انجام شده است و کتاب‌هایی به طور مستقیم و غیرمستقیم به این مسأله پرداخته‌اند؛ اما تحقیق و کتاب کامل و جامعی که به سبک زندگی در تعامل با آب با تکیه بر آموزه‌های قرآن تا کنون نوشته نشده است. برخی از آثار مهم در این زمینه به شرح ذیل می‌باشد:

- آیه الله جوادی آملی در کتاب خود با عنوان «اسلام و محیط زیست» از زوایای مختلف انسانی و دینی به موضوع مهم و ارزشمند محیط زیست پرداختند.

- آیه الله جوادی آملی در کتاب خود با عنوان «مفاتیح الحیاة» از زوایای مختلف به تعامل انسان با خود، با هم‌نوعان، مردم و نظام اسلامی، با حیوانات و با خلقت زیست محیطی پرداختند.

- فضلان ام. خالد و ابراین جوان در کتاب خود با عنوان «اسلام و محیط زیست» که اسماعیل حدادیان مقدم آن را ترجمه کرده است، نخستین تلاش را برای ارائه تصویری جامع از دیدگاه اسلام درباره محیط زیست انجام داده‌اند که در آن به محیط زیست و احکام آن و ... از نگاه اسلام پرداخته‌اند.

سوالات تحقیق

آب چیست؟

وظیفه انسان در تعامل با آب چیست؟

فرضیه‌ها

فرضیه‌هایی که در این مقاله مطرح شده‌اند:

۱- آب یکی از نعمت‌های بزرگ پروردگار و مایه حیات تمام موجودات می‌باشد.

۲- وظیفه انسان در تعامل با آب که یکی از نعمت‌های خداوند بر روی زمین است این است که از اسراف کردن آن بپرهیزد و همچنین از آلوده کردن آن جلوگیری کند و به مدیریت و برنامه ریزی آن بپردازد.

آب؛ عنصر حیاتبخش هستی

عناصر اصلی حیات (آب، هوا و خاک) که زندگی انسان‌ها و موجودات به پاکیزگی آن‌ها وابسته است، آب یکی از نعمت‌های بزرگ پروردگار است که مایه حیات تمام موجودات می‌باشد. خداوند در قرآن کریم می‌فرماید:

﴿أَنَا صَبَبْنَا الْمَاءَ صَبًّا﴾ (عبس/۲۵)

«ما آب فراوان از آسمان فرو ریختیم»

همچنین آب از عناصری است که نزد ایرانیان مقدس و ایزدی به شمار می‌رفته است؛ زیرا از قدیمی‌ترین ایام در ایران، همانند جهان بینی سومری، معتقد به نقش آفرینندگی آب در نظام جهان بوده‌اند. از این رو بارها در اوستا به اهمیت و تقدس آن اشاره شده است (فصلنامه ادبیات تطبیقی دانشگاه آزاد جیرفت، شماره ۱۰: ۱۰۱-۱۱۶).

در «قاموس القرآن» قریشی در باب ماء و در ذیل آیه مذکور آمده است که آب در تشکیل موجودات زنده دخالت تام داشته و بدون آن زندگی و بقاء وجود ندارد. قرآن کریم در بسیاری از آیات رویدن نباتات را به آب نسبت داده است (قریشی، ۱۳۷۱ش: ۳۲۲).

خداوند همچنین در قرآن می‌فرماید:

﴿أَفَرَأَيْتُمُ الْمَاءَ الَّذِي تَشْرَبُونَ﴾ (الواقعه/۶۸)

«آیا به آبی که می‌نوشید اندیشیده‌اید»

خداوند دانا و توانا به آفتاب فرمان می‌دهد تا بر صفحه اقیانوس‌ها بتابد و از میان آب‌های شور و تلخ تنها ذرات آب خالص و شیرین و پاک از هرگونه آلودگی را جدا ساخته و به صورت بخار به آسمان بفرستد. پس به این بخارات دستور می‌دهد که دست به دست هم دهند و فشرده شوند و قطعات ابرهای باران‌زا را تشکیل دهند. سپس دستور حرکت به بادها را داده و با جابه‌جا کردن قطعات ابرها توسط باد و فرستادن آن‌ها بر فراز

زمین‌های خشک و مرده می‌دهد، خداوند به طبقات بالای هوا این خاصیت را بخشیده که به هنگام سرد شدن توانایی جذب بخار آب از دست دهند و در نتیجه بخارات موجود به صورت قطرات باران، نرم و ملایم، آهسته و پی در پی بر زمین‌ها فرود آیند. اگر یک سال خورشید اعتصاب کند و بادهای از حرکت بایستند، آنچنان که زرع و نخیل لب تر نکند، همه ما از تشنگی هلاک می‌شویم و حیوانات و باغ‌ها و زراعت‌هایمان می‌خشکند. جالب اینکه اهمیت آب و نقش آن در زندگی بشر نه تنها با گذشت زمان و پیشرفت صنایع و علم و دانش انسان کم نمی‌شود بلکه بر عکس انسان صنعتی نیاز بیشتری به آب دارد و لذا بسیاری از مؤسسات عظیم صنعتی فقط در کنار رودخانه‌های عظیم قدرت فعالیت دارند (هاشمی، پاییز ۱۳۹۰: ۱۱۶-۱۱۵).

آب نزدیک به ۷۲ درصد سطح کره زمین را پوشانده است. ۹۷/۲ درصد حجم آب کره زمین را در اقیانوس‌هاست. کم‌تر از ۲/۷ درصد آب‌های زمین شیرین است، که حدود یک سوم این مقدار قابل مصرف است. ما بقی آب شیرین به صورت برف و یخ در نواحی قطبی و یخچال‌های طبیعی وجود داشته و غیر قابل استفاده است (روشنی، ۱۳۸۱: ۷۱-۷۰).

شاید بتوان آب را مهم‌ترین عنصر از عناصر طبیعی نامید؛ زیرا علاوه بر آنکه هستی و حیات همه موجودات، اعم از انسان، حیوان و گیاهان به آب بستگی دارد، نقش آن در سایر مراحل زندگی نیز همچنان چشمگیر و حیاتی است.

البته در برخی از مسایل و موارد، نقش آب، مهم‌تر و اساسی‌تر از سایر نیازهای اولیه است؛ زیرا آب علاوه بر خاصیت حیاتبخشی، خاصیت فوق‌العاده مهم پاک‌کنندگی هم دارد که اگر آبی نمی‌بود یا بشر استفاده از آب را به کلی از زندگی خود حذف می‌کرد، در اندک زمانی سرتاسر جسم و جان و زندگی او کثیف و آلوده می‌شد. از این نظر آب کمک بسیار مؤثری به سلامت موجودات و مبارزه با انواع بیماری‌ها می‌کند.

بنابراین یکی از مهم‌ترین خصوصیات آب پاکی و پاک‌کنندگی آن است. قرآن می‌فرماید:

﴿وَأَنْزَلْنَا مِنَ السَّمَاءِ مَاءً طَهُورًا﴾ (فرقان / ۴۸)

«و از آسمان آبی پاک نازل کردیم»

استخدام واژه «طهور» در آیه‌ای که ذکر گردید، نگرش قرآن به نقش و تأثیر آب در پاکی و پاکیزگی محیط زندگی - که از نعمت‌های خدا بر بندگان است - را نشان می‌دهد. برداشت رایج و نسبتاً مشهور از واژه «طهور» صیغه مبالغه موجود در واژه طهور را اینگونه شرح داده‌اند که طهارت بسیار آب سبب می‌شود که پاک کننده (مطهر) اشیای دیگر هم بشود؛ یعنی طهارتش به هر چیزی که با آن بر می‌خورد سرایت کند (ابن عربی، ج ۳: ۴۳۷). اما زمخشری این برداشت را با صیغه طهور که از فعل لازم گرفته شده و نه متعدی بی‌ارتباط می‌داند. وی معتقد است که طهور یا صفت به معنای طاهر یا اسم آلت مانند وقود (چیزی که با آن آتش افروخته می‌شود) و یا وضوء (چیزی که با آن وضو گرفته می‌شود) است. بنابراین طهور به معنای وسیله و ابزار طهارت است (زمخشری، ۱۴۰۷ق، ج ۳: ۲۸۴).

به هر حال، آنچه را که در میان مفسران مشهور است، همان مبالغه بودن آن است، و به همین جهت است که معنای آن پاک بودن و پاک کردن است؛ یعنی هم ذاتاً پاک است و هم چیزهای آلوده را پاک می‌کند، اما غیر از آب، بسیاری از چیزها پاک‌اند، ولی هرگز این ویژگی را ندارند که چیزهای آلوده را پاک کنند (مکارم شیرازی، ۱۳۷۴ش، ج ۱۵: ۱۱۶).

اصول و آموزه‌های اخلاقی زیست محیطی آب

قرآن کتاب علوم طبیعی نیست، بلکه کتاب هدایت است و اگر از پدیده‌های طبیعی صحبت می‌کند به خاطر آن است که از طریق آن‌ها به هدایت انسان کمک کند. خداوند این استعداد را در بشر گذاشته که با کوشش خود و استمداد از فیض الهی به تدریج به حقایق بسیاری از آیات دست یابد و بدین طریق گامی در جهت نزدیکی به خالق بردارد. قرآن متکفل هدایت بشر در جمیع ابعاد زندگی است، بنابراین انتظار می‌رود که بتوان اصول و آموزه‌های اخلاقی و سبک صحیح تعامل با آب را از آن استنتاج کرد.

مدیریت آب و مصرف بهینه

با توجه به ارزشمندی و جایگاه ویژه و اختصاصی آب به‌ویژه نوع شیرین آن، لازم

است تا همگان بسیج شوند و در مصرف درست و بهینه آب بکوشند و مصرف آن را مدیریت نمایند تا همه بخش‌های گیاهی، جانوری و انسانی به درستی و متناسب با نیاز، از آب مطلوب و گوارا بهره‌مند شوند.

﴿أَوَلَمْ يَرَوْا أَنَّا نَسُوقُ الْمَاءَ إِلَى الْأَرْضِ الْجُرُزِ فَنُخْرِجُ بِهِ زَرْعًا تَأْكُلُ مِنْهُ أَنْعَامُهُمْ وَأَنْفُسُهُمْ أَفَلَا يُبْصِرُونَ﴾ (سجده/ ۲۷)

«آیا ندیدند که ما آب را به سوی زمین‌های خشک می‌رانیم و به وسیله آن زراعت‌هایی می‌رویانیم که هم چهارپایانشان از آن می‌خورند و هم خودشان تغذیه می‌کنند آیا نمی‌بینند؟!»

و در آیه دیگر می‌فرماید:

﴿وَبَيْنَهُمْ أَنْ الْمَاءَ قِسْمَةٌ بَيْنَهُمْ كُلٌّ شَرْبٌ مَحْتَضِرٌ﴾ (قمر / ۲۸)

«و به آن‌ها خبر ده که آب (قریه) باید در میانشان تقسیم شود (یک روز سهم ناقه، و یک روز برای آن‌ها) و هر یک در نوبت خود باید حاضر شوند» آیات قرآنی بر مدیریت صحیح آن تأکید دارند و از انسان‌ها خواسته شده تا ضمن حفاظت بر منابع آبی و پرهیز از آلودگی آن، در مصرف درست و بهینه آب کوشا باشند و لذا از هرگونه اسراف و تبذیر آب پرهیز داده شده است و کسانی که به آلوده‌سازی آب اقدام می‌کنند و یا مصرف نادرست و اسراف‌گونه‌ای را در پیش می‌گیرند به عنوان انسان‌های فاسد شناسایی شده و از جرگه انسان‌های محبوب خداوند خارج شده و جزو انسان‌های مبعوض قرار می‌گیرند.

اینکه شخص به عنوان فاسد بلکه مفسد در زمین شناخته می‌شود و مورد خشم و غضب خداوند قرار می‌گیرد، به معنای آن است که گامی برخلاف فلسفه و اهداف آفرینش برداشته و فرصت‌های بسیاری از دیگران سلب کرده و می‌بایست به سبب این ظلم و ستم بزرگ به خود و دیگران مجازات شود (هاشمی، پاییز ۱۳۹۰: ۶۰).

﴿يَا بَنِي آدَمَ خُذُوا زِينَتَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ وَكُلُوا وَاشْرَبُوا وَلَا تُسْرِفُوا إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُسْرِفِينَ﴾ (اعراف / ۳۱)

«ای فرزند آدم! زینت خود را به هنگام رفتن به مسجد، با خود بردارید! و (از نعمت‌های الهی) بخورید و بیاشامید، ولی اسراف نکنید که خداوند

مسرفان را دوست نمی‌دارد!»

برای اینکه همگان از جمله گیاهان و جانوران و انسان‌ها از آب به مقدار مورد نیاز بهره‌مند شوند، لازم است تا انسان به حکم وظیفه آبادانی و عمران زمین

﴿وَمَا مِنْ دَابَّةٍ فِي الْأَرْضِ إِلَّا عَلَى اللَّهِ رِزْقُهَا وَيَعْلَمُ مُسْتَقَرَّهَا وَمُسْتَوْدَعَهَا كُلٌّ فِي كِتَابٍ مُبِينٍ﴾
(هود/ ۶)

«هیچ جنبنده‌ای در زمین نیست مگر اینکه روزی او بر خداست! او قرارگاه و محل نقل و انتقالش را می‌داند همه این‌ها در کتاب آشکاری ثبت است! [در لوح محفوظ، در کتاب علم خدا]»

و نیز به حکم خلافت الهی بر موجودات جهان

﴿وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَائِكَةِ إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً قَالُوا أَتَجْعَلُ فِيهَا مَنْ يُفْسِدُ فِيهَا وَيَسْفِكُ الدِّمَاءَ وَنَحْنُ نُسَبِّحُ بِحَمْدِكَ وَنُقَدِّسُ لَكَ قَالَ إِنِّي أَعْلَمُ مَا لَا تَعْلَمُونَ﴾ (بقره/ ۳۰)

«(به خاطر بیاور) هنگامی را که پروردگارت به فرشتگان گفت: «من در روی زمین، جانشینی [نماینده‌ای] قرار خواهم داد» فرشتگان گفتند: «پروردگارا! آیا کسی را در آن قرار می‌دهی که فساد و خونریزی کند؟! (زیرا موجودات زمینی دیگر، که قبل از این آدم وجود داشتند نیز به فساد و خونریزی آلوده شدند. اگر هدف از آفرینش این انسان، عبادت است) ما تسبیح و حمد تو را به جا می‌آوریم، و تو را تقدیس می‌کنیم.» پروردگار فرمود: «من حقایقی را می‌دانم که شما نمی‌دانید»

در شرایط عادی در مصرف بجا و درست آن بکوشد و در آب‌ها فساد نکرده و آن را آلوده نسازد. همچنین در شرایط غیرطبیعی و دوره کمبودها و خشکسالی‌ها با سهمیه‌بندی، همه موجودات را از دسترسی به آب سالم و گوارا بهره‌مند سازد. از این رو هرگونه تجاوز به سهمیه‌بندی از سوی انسان به عنوان ظلم شناخته و تفسیر شده و به طور طبیعی مجازاتی در دنیا و آخرت بر اینگونه رفتارهای ستمگرانه تعیین شده است.

﴿ثُمَّ لَتَسْتَلْنَ يَوْمَئِذٍ عَنِ النَّعِيمِ﴾ (تکواثر/ ۸)

«سپس در آن روز(همه شما) از نعمت‌هایی که داشته‌اید بازپرسی خواهید شد»

در تفسیر نمونه ذیل آیه اینچنین آمده: در آن روز همه شما قطعاً از نعمت‌هایی که

داشته‌اید سؤال خواهید شد، باید در آن روز روشن سازید که این نعمت‌های خداداد را در چه راهی مصرف کرده‌اید؟ و از آن‌ها برای اطاعت الهی یا معصیتش کمک گرفته‌اید، یا نعمت‌ها را ضایع ساخته هرگز حق آن را ادا ننموده‌اید؟ (مکارم شیرازی، ۱۳۷۴ ش، ج ۲۷: ۲۸۰). آب هم یکی از نعمت‌هایی است که مورد بازخواست قرار می‌گیریم، بنابراین باید شکر این نعمت را به درستی به جا بیاوریم.

از روش‌های مدیریت آب به ویژه آب‌های سطحی و باران‌ها و سیلاب‌ها ایجاد سد است. خداوند در آیاتی به نقش سدسازی در مدیریت آب و رشد و شکوفایی اقتصادی و دستیابی به تمدن‌های قدرتمند و ثروتمند اشاره می‌کند. به عنوان نمونه به سد مارب اشاره کرده و می‌فرماید که این سد موجب افزایش ثروت و قدرت جامعه شد ولی به سبب کفر آنان، خداوند این سد را خراب کرد که به تبع ویرانی این سد، جامعه از رشد و شکوفایی بازماند و از تمدن ساقط شد.

هرچند که سدسازی از سوی ذوالقرنین برای جلوگیری از اقوام یاجوج و ماجوج بود، ولی از این اشارات قرآنی می‌توان این معنا را به دست آورد که سدهایی که ساخته می‌شود، باید سدهای با استحکام باشد تا در برابر امواج خروشان سیلاب‌ها یا اقوام مقاومت کند. سدی که ذوالقرنین ساخت، از آهن و مس گداخته بود که استحکام زیادی داشت. بنابراین توجه به استحکام و مقاومت بالای سد در سدسازی برای مهار سیلاب‌ها و آب‌های باران و رودها ضروری است.

﴿قَالُوا يَا ذَا الْقُرْنَيْنِ إِنَّ يَأْجُوجَ وَمَأْجُوجَ مُفْسِدُونَ فِي الْأَرْضِ فَهَلْ نَجْعَلُ لَكَ خَرْجًا عَلَىٰ أَنْ تَجْعَلَ بَيْنَنَا وَبَيْنَهُمْ سَدًّا ۗ قَالَ مَا مَكْنِي فِيهِ رَبِّي خَيْرٌ فَأَعِينُونِي بِقُوَّةٍ أَجْعَلْ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُمْ رَدْمًا ۗ ءَاتُونِي زُبَرَ الْحَدِيدِ حَتَّىٰ إِذَا سَاوَىٰ بَيْنَ الصَّدَفَيْنِ قَالَ انْفُخُوا حَتَّىٰ إِذَا جَعَلَهُ نَارًا قَالَ ءَاتُونِي أُفْرِغْ عَلَيْهِ قِطْرًا ۗ فَمَا اسْطَعُوا أَنْ يَصْحُرُوهُ وَمَا اسْتَطَاعُوا لَهُ نَقْبًا﴾ (کهف/ ۹۷-۹۴)

«آن گروه به او) گفتند: «ای ذوالقرنین یاجوج و ماجوج در این سرزمین فساد می‌کنند آیا ممکن است ما هزینه‌ای برای تو قرار دهیم، که میان ما و آن‌ها سدی ایجاد کنی؟!» (ذوالقرنین) گفت: «آنچه پروردگارم در اختیار من گذارده، بهتر است (از آنچه شما پیشنهاد می‌کنید)! مرا با نیرویی یاری دهید، تا میان شما و آن‌ها سدی محکمی قرار دهم! قطعات بزرگ آهن برایم

بیاورید(و آن‌ها را روی هم بچینید)!» تا وقتی که کاملاً میان دو کوه را پوشانید، گفت: «(در اطراف آن آتش بیفروزید، و) در آن بدمید!» (آن‌ها دمیدند) تا قطعات آهن را سرخ و گداخته کرد، و گفت: «(اکنون) مس مذاب برایم بیاورید تا بر روی آن بریزم!» (سرانجام چنان سدّ نیرومندی ساخت) که آن‌ها [طایفه یأجوج و مأجوج] قادر نبودند از آن بالا روند و نمی‌توانستند نقبی در آن ایجاد کنند»

مفسران آیه:

﴿فَأَعْرَضُوا فَأَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ سَيْلَ الْعَرِمِ وَبَدَّلْنَاهُمْ بِجَنَّتَيْهِمْ جَنَّتَيْنِ ذَوَاتِ أُكُلٍ خَمْطٍ وَأَثَلٍ وَشَيْءٍ مِّن سِدْرٍ قَلِيلٍ﴾ (سبا/ ۱۶)

«اما آن‌ها (از خدا) روی‌گردان شدند، و ما سیل ویرانگر را بر آنان فرستادیم، و دو باغ (پربرکت) شان را به دو باغ (بی‌ارزش) با میوه‌های تلخ و درختان شوره‌گز و اندکی درخت سدر مبدل ساختیم»

- که باغ‌های سبا به وسیله سیل عرم نابود شد - درباره آب همین سد دانسته‌اند که پس از شکسته شدن و جریان آب، موجب نابودی باغ‌ها و انقراض قوم سبا و تمدن عظیم آنان در یمن شد (ابن عاشور، ۱۴۲۰، ج ۱۷۰: ۲۲-۱۶۹).

نکته‌ای که خداوند در مدیریت آب به آن توجه می‌دهد، مسأله سهمیه‌بندی آب به‌ویژه در خشکسالی و مناطقی است که همواره با کمبود آب مواجه هستند. در سهمیه‌بندی آب می‌بایست به گونه‌ای عمل شود تا همه موجودات از گیاهان و جانوران و انسان به مقدار مناسب و مورد نیاز از آب بهره‌مند شوند.

بنابراین در مدیریت آب تنها اموری چون گردآوری، نگهداری و حفظ آن مطرح نیست، بلکه سهمیه‌بندی به مقدار مورد نیاز نیز مورد توجه قرار می‌گیرد. بر این اساس هرگونه روش‌های علمی که بتواند مصرف را مدیریت نماید و به مقدار مورد نیاز بر اساس سهمیه مناسب در اختیار هر بخش از کشاورزی، دامداری، بهداشت و آشامیدن قرار گیرد، چنین مدیریتی مطلوب خواهد بود.

﴿قَالَ هَذِهِ نَاقَةٌ لِّهَا شَرْبٌ وَ لَكُمْ شَرْبٌ يَوْمَ مَعْلُومٍ﴾ (شعراء/ ۱۵۵)

«گفت: «این ناقه‌ای است (که آیت الهی است) برای او سهمی (از آب قریه)،

و برای شما سهم روز معینی است»

﴿إِنَّمُرْسِلُوا النَّاقَةَ فِتْنَةً لَهُمْ فَارْتَبِعْهُمْ وَاصْطَبِرْ ۚ وَبِئْسَ هُمْ أَنَاءُ الْقَوْمِ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا فَإِذَا كُنَّا بِآيَاتِنَا كَارِهِينَ﴾ (مؤمن / ۲۸-۲۷)

«ما «ناقه» را برای آزمایش آن‌ها می‌فرستیم در انتظار پایان کار آنان باش و صبر کن! و به آن‌ها خبر ده که آب (قریه) باید در میانشان تقسیم شود، (یک روز سهم ناقه، و یک روز برای آن‌ها) و هر یک در نوبت خود باید حاضر شوند»

مشکل عمده‌ای که اکنون کشور ایران با آن مواجه است، مشکل مصرف نادرست آب در بخش‌های گوناگون صنعتی، کشاورزی، دامداری، بهداشت، و تغذیه، به درستی سهمیه‌بندی نشده است.

از آنجایی که بخش کشاورزی به طور نادرست از آب استفاده می‌کند، بخش اعظم آب‌های شیرین و گوارای ایران هدر می‌رود بی‌آنکه مقدار افزوده کشاورزی چشمگیر باشد. این در حالی است که با بهینه‌سازی مصرف و سهمیه‌بندی آن می‌توان نه تنها سطح زیر کشت را افزایش داد، بلکه ثروت و قدرت ایران را با همین مقدار آب چنان بالا برد که تمدن اقتصادی شکوفایی را در جهان شاهد باشیم.

حفاظت از محیط زیست از جمله آب به معنای عدم بهره‌برداری یا حتی کم‌تر استفاده کردن از امکانات طبیعت نیست بلکه مراد استفاده بهینه و عاقلانه از طبیعت است. زیرا گاهی خودداری از بهره‌برداری از امکانات محیط زیست موجب تخریب آن خواهد شد. به عنوان مثال اگر جمعیت اضافی ماهیان یک رود یا دریاچه را برنداریم به منابع طبیعی لطمه وارد کرده‌ایم، زیرا که ماهیگیران حلقه نهایی و پر اهمیت هرم غذایی را تشکیل می‌دهند. صید ماهی موجب می‌شود که از پیدایش جمعیت اضافی و ریز جثه شدن ماهیان گرفتار در آب جلوگیری کرد. این قبیل آب‌ها می‌توانند هم پاک و تمییز و هم مولد باشند، به نحوی که استفاده گوناگون از آن‌ها از جمله رفع احتیاجات تفریحی مانند قایقرانی، صید ماهی و شنا کردن کاملاً انجام‌پذیر باشد. از طرفی صید بی‌رویه و بدون برنامه‌ریزی نیز سبب برهم خوردن تعادل اکوسیستم آبی و از بین رفتن تدریجی منبع غذایی دریایی به عنوان یکی از مهم‌ترین منابع تأمین غذای جمعیت در حال

افزایش انسان است (روشنی، ۱۳۸۱: ۶۱).

خداوند متعال نعمت‌های دنیا، اعم از خوردنی‌ها، آشامیدنی‌ها، و هر آنچه که موجب رفاه و آسایش زندگی است را برای انسان آفرید و بر اساس آموزه‌های قرآن کریم، انسان از استفاده و لذت بردن از این زندگی و نعمت‌های آن منع نشده است، ولی از تلف نمودن، استفاده نابجا و تخریب آن‌ها منع شده است:

﴿يَأْتِي آدَمَ كُلُّوْا وَاشْرَبُوْا وَلَا تُسْرِفُوْا إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُسْرِفِيْنَ﴾ (اعراف/۳۱)

«ای فرزندان آدم (از نعمت‌های الهی) بخورید و بیاشامید، ولی اسراف نکنید که خداوند مسرفان را دوست نمی‌دارد!»

بهره‌گیری از نعمت‌های الهی که خداوند برای استفاده بندگان خود آفریده، در سلامت انسان و رفاه و آسایش وی جایگاه ویژه دارد. استفاده بهینه از آن‌ها حق هر شهروندی است و به نفع تکامل جسمی و معنوی وی و دیگران است. اما اگر انسان آب پاکیزه و زلال را که از ابرها می‌چکد و بر زمین و جویبارها جاری می‌شود و هدیه گران‌بهای الهی و مظهر نشاط، پاکی، شادی، سرزندگی و ادامه حیات بشر است استفاده درست و صحیح نکند و یا در اثر آلودگی‌هایی که با دست بشر ایجاد می‌شود استفاده درست و صحیح نکند، تبدیل به مایعی خطرناک و زیان‌آور کند - که در این صورت نه تنها مایه حیات نیست، بلکه سبب بیماری‌های خطرناک، حتی موجب قطع حیات می‌شود - این کار استفاده نادرست از نعمت‌های الهی و کفران نعمت است و بسا غصب الهی را به دنبال داشته باشد.

حاصل سخن اینکه انسان‌ها باید در بهره‌مندی خود از طبیعت و قوانین الهی حاکم بر آن اندیشه کنند و رفتارها و عملکردهای خود را به گونه‌ای تنظیم کنند که در عین بهره‌مندی از آن، هیچ‌گونه آسیبی به نظام طبیعت از جمله آب وارد نسازند؛ و چنین کاری نیازمند آشنائی بیش‌تر با اخلاق مصرف بهینه از طبیعت است. بهترین راهکار آن است که از خود صاحب نعمت، و روایات معصومین روش‌ها و راهبردهای مصرف را به دست آوریم.

جلوگیری از اسراف و تبذیر

یکی دیگر از موارد اصول اخلاقی که در مورد آب رعایت نمی‌شود اسراف و تبذیر آن است که امروزه بخش عظیم آب از طریق اسراف نابود می‌شود و به منابع طبیعی از این طریق ضرر می‌رساند آیات و روایات فراوانی از اسراف نهی کرده‌اند که به آن می‌پردازیم. اسراف، در لغت عرب به معنای «تجاوز از حد» می‌باشد (ابن منظور، ۱۴۱۴ق، ج ۶: ۲۴۲).

در کاربرد قرآنی، این واژه در همان معنای لغوی خود به کار رفته است. راعب در «مفردات» اسراف را به دو نوع کمی و کیفی تقسیم نموده و اسراف کیفی را هرگونه صرف مال در نافرمانی خدا می‌داند هرچند اندک باشد (راعب اصفهانی، ۱۴۱۲ق: ۴۰۷). تبذیر، هم به معنای ریخت و پاش است (عمیق، ۱۳۸۵: ۴۶).

بنابراین اسراف با تبذیر معنای نزدیکی دارد، با این تفاوت که اسراف بیش‌تر در زیاده‌روی در مصرف به کار می‌رود و اما تبذیر، هدر دادن و اتلاف مال می‌باشد. برخی از مفسران معتقدند فرق بین اسراف و تبذیر در این است که «اسراف» به معنای خارج شدن از حد اعتدال، بی‌آنکه چیزی به حسب ظاهر ضایع شده باشد، گفته می‌شود، مانند آنکه غذای خود را آنچنان گران قیمت تهیه کنیم که با قیمت آن بتوان عده زیادی را آبرومندانانه تغذیه کرد. اما «تبذیر» و ریخت و پاش آن است که آنچنان مصرف کنیم که به اتلاف و تضييع بینجامد مانند اینکه برای دو نفر میهمان غذای ده نفر را تهیه ببینیم - آنگونه که بعضی از جاهلان می‌کنند و به آن افتخار می‌نمایند - و باقیمانده را در زباله دان بریزیم و اتلاف کنیم. ولی بسیار دیده می‌شود که این دو کلمه را درست در یک معنی به کار می‌برند و حتی به عنوان تأکید پشت سر یکدیگر ذکر می‌کنند (عمیق، ۱۳۸۵: ۴۶).

اسراف از اموری است که به منابع طبیعی آسیب وارد می‌کند و به حکم شرع مقدس اسلام، حرام است؛ چه آنکه مصرف ناشایست و خارج از نیاز منابع طبیعی، جوامع انسانی و حیوانی را با فقر و فساد و کمبود منابع رو به‌رو می‌کند و موجب اخلال در نظام اجتماعی و وابستگی اقتصادی می‌شود.

از این رو اسلام به منظور هدایت مصرف و کنترل آن، از اهرم‌هایی چون تشویق به

زهد، انفاق، ایثار و نکوهش اسراف، تذبذیر، بخل و مانند آن‌ها استفاده کرده و در آیات و روایات فراوانی بر نهی از اسراف و وعده عقاب بر آن پای فشرده است (متقی، بهار ۱۳۸۸: ۷۳-۷۴).

اما گاهی انسان از یاد خدا غافل شده و پیرو شیطان می‌شود. در بحث فلسفه وجودی شیطان باید گفت وجود شیطانی که انسان را به شر و معصیت دعوت کند، از ارکان نظام بشری است و القائاتش مصالحی در بر دارد، زیرا عموماً از این طریق آزمایش می‌شود. مطلب مهمی که باید در این خصوص بدان توجه کرد، این است که شیطان از آغاز خلقتش مبعوض و به عنوان شیطان آفریده نشده بود، بلکه پس از تمرد و طغیان از امر الهی از درگاه رحمت حق رانده شد و خود را بدنام کرد و بدین جهت که همواره فساد و شرارت از او به وجود می‌آید، مشهور به شیطان گردید» (فصلنامه مطالعات قرآنی، شماره ۱۹: ۲۳-۹).

عبدالله بن عمرو می‌گوید: «عن التّبیّ صلیّ اللّٰه علیہ وآلہ وسلم أنّه مرّ بسعد وهو يتوضّأ فقال: ما هذا السرف يا سعد! قال: أ فی الوضوء سرف؟ قال: نعم وإن كنت علی نهر جار»: «رسول گرامی اسلام از راهی می‌گذشت که سعد بن معاذ را در حال وضو گرفتن دید. فرمود: ای سعد! اسراف مکن. سعد گفت: ای پیامبر خدا! آیا در (آب) وضو هم اسراف است؟ حضرت فرمود: آری، اگرچه در کنار نهری (جاری) باشی» (فیض کاشانی، ۱۳۷۲ ش، ج ۳: ۱۸۷).

اگر در مصرف آب برای وضو، آن هم در کنار نهر جاری یا دور ریختن باقی مانده آب ظرف، اسراف است، پس به طریق اولی، باز گذاشتن شیر آب و هدر دادن آن یا شستن ماشین و آبیاری باغ‌ها و درختان با آب آشامیدنی و اموری از این قبیل از مصداق‌های اصلی اسراف خواهد بود.

اسراف و ضایع ساختن منابع از عوامل مهم پدیدآورنده فقر و فلاکت است. همیشه وجود فقر در یک گوشه از جهان، مولود اسراف و ولخرجی در گوشه دیگر و تنگ دستی یک نسل، مولود اسراف‌کاری نسل‌های پیشین است؛ چنانکه زندگی مسرفانه یک فرد نیز موجب فقر و تهی دستی خود او در پایان زندگی خواهد شد.

رسول گرامی اسلام فرمود: «مَنْ بَدَّرَ أَفْقَرَهُ اللّٰهُ»؛ «کسی که ریخت و پاش کند، خدا،

او را فقیر می‌گرداند» (مجلسی، ۱۴۰۴ق، ج ۱۰۰: ۲۱).

روایات اسلامی همسان با قرآن به نکوهش اسراف و تبذیر پرداخته‌اند و آن را «سبب فقر» و «زشت‌ترین بخشش‌ها» و «ویرانگر» دانسته‌اند (تمیمی آمدی، ۱۳۶۶: ۳۵۹). با نگاهی به روایات اسلامی، به خوبی می‌توان این نکته را به دست آورد که باید برای رهایی از نابسامانی‌ها و بحران محیط زیست، استفاده از منابع را کنترل نموده و با دوری از اسراف بی‌حد و حصر، چیزی برای آیندگان نیز باقی گذاشت. اهل بیت عصمت و طهارت (ع) با نکوهش شدید اسراف و روحیه مصرف‌گرایی، همگان را بر استفاده صحیح از منابع رهنمون ساخته‌اند. اسراف، در حوزه‌های گوناگون زندگی انسان، مورد نکوهش مکتب اهل بیت (ع) قرار گرفته است.

امام صادق (ع) فرمود: «أَدْنَى الْإِسْرَافِ هِرَاقَةُ فَضْلِ الْإِنَاءِ وَابْتِدَالُ ثَوْبِ الصَّوْنِ وَالْقَاءِ النَّوَى»: «کم‌ترین اندازه اسراف عبارت است از دور ریختن آب باقی‌مانده در ظرف، بخشیدن لباسی که برای پوشش مورد نیاز است، و به دور انداختن هسته میوه» (مجلسی، ۱۴۰۴ق، ج ۷۲: ۱۰۳).

بدون شک، نعمت‌ها و مواهب موجود در کره زمین، برای ساکنانش کافی است، اما به یک شرط و آن اینکه بیهوده به هدر داده نشود، بلکه به صورت صحیح و معقول و دور از هرگونه افراط و تفریط مورد بهره‌برداری قرار گیرد.

ای بسا اسراف و تبذیر آب در منطقه‌ای از زمین باعث محرومیت منطقه‌ای دیگر شود، و یا اسراف و تبذیر انسان‌های امروز باعث محرومیت نسل‌های آینده گردد.

اسلام زمانی نسبت به اسراف و تبذیر در زمین هشدار داد که چون امروز امکانات آمارگیری در دست نبود و تأثیر اسراف بخشی از مردم بر دیگر ساکنان زمین قابل محاسبه نبود. همانگونه که در فرامین اسلامی مشاهده کردیم اسلام بر مسأله پرهیز از اسراف بسیار پای فشرده است. به طوری که از زیاد ریختن آب برای وضو، اگرچه در کنار نهر آب باشد نهی کرده است.

این بخش از مباحث زیست محیطی اسلام را با نیازی که بشر امروز به بازیافت مواد مصرفی دارد مقایسه کنید؛ امروزه صاحب‌نظران مباحث زیست محیطی تأکید می‌ورزند

که بهترین راه برای برآوردن نیازهای انسان‌ها با منابع محدود طبیعت، بازیافت است. یعنی پیروی از قانون طبیعت و به جریان انداختن چرخه تبدیل مواد به یکدیگر. از این رو از زباله‌ها کود می‌سازند، از دور ریختنی‌ها و تفاله‌ها مواد مورد نیاز، و با تصفیه فضلاب‌ها، مزارع را آبیاری می‌کنند. زیرا به این نتیجه رسیده‌اند که مواد موجود در طبیعت محدود است و جمعیت انسان‌ها رو به فزون و نیاز انسان‌ها متنوع و دگرگون. پس باید از هر ماده‌ای به صورت دورانی و چرخشی بهره‌برداری کرد (عمیق، ۱۳۸۵: ۵۰). بنابراین افراد جامعه باید، با پرهیز از اسراف در استفاده از منابع طبیعی خصوصاً آب این ذخایر گران‌سنگ را برای سایرین به ویژه آیندگان هم باقی بگذارند، تا توسط آنان به خیانت متهم نگردند. با نگاهی به دنیای امروز، به خوبی می‌توان بی‌بند و باری در حوزه مصرف منابع خصوصاً آب را مشاهده نمود. به اعتقاد و باور ما، بازگشت به آموزه‌های قرآنی و سیره اهل بیت (ع) راه‌گشای مشکلات زیست محیطی قرن حاضر است.

بهداشت و پاکیزگی

یکی از نعمت‌های خدای متعال بر موجودات هستی آب است که حیات زمین و موجودات به آن وابسته است و آب نهرها، چشمه‌ها، رودخانه‌ها و ... همگی از آب باران است. بنابراین منبع تمام آب‌ها قابل شرب در روی زمین اعم از چشمه‌ها، چاه‌ها، نهرها و ... آب باران است؛ به همین جهت است که کمبود نزولات آسمانی، کاستی این آب‌ها و در نتیجه خشک‌سالی و ... را در پی دارد. این سخن گهربار پیامبر اکرم (ص) که می‌فرماید: «لیس ماء فی الارض الا وقد خالطه ماء السماء»: «هیچ آبی در زمین نیست، مگر آنکه آمیزه‌ای از آب باران دارد»، به همین مسأله اشاره دارد (مجلسی، ۱۴۰۴ق، ج ۶۶: ۴۴۷).

اصل وجود آب از آسمان است. آیه ذیل بر وجود اصالت آب‌های موجود بر روی کره زمین از آسمان تصریح دارد. علامه طباطبایی در تفسیر «المیزان» می‌نویسد: «آیه **﴿فَأَنْزَلْنَا مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَسْقَيْنَاكُمُوهُ﴾**: «و از آسمان آبی نازل کردیم، و شما را با آن سیراب ساختیم» (حجر / ۲۲) اشاره به باران است که از ابرها فرو می‌ریزد. این نیز در مباحث علمی روز پذیرفته و مسلم است که آب‌های موجود در کره زمین از باران‌های نازل شده

از آسمان است. بر خلاف دیدگاه عالمان گذشته که معتقد بودند آب، خود کره‌ای ناقص است که بیشتر کره زمین را پوشانده و خود یکی از عناصر چهارگانه است» (طباطبایی، ۱۴۱۷ق، ج ۱۲: ۱۴۶).

﴿وَهُوَ الَّذِي يُرْسِلُ الرِّيحَ بُشْرًا بَيْنَ يَدَيْ رَحْمَتِهِ حَتَّىٰ إِذَا أَقَلَّتْ سَحَابًا ثِقَالًا سُقْنَاهُ لِيَلْدِي مَيِّتٍ فَأَنْزَلْنَا بِهِ الْمَاءَ فَأَخْرَجْنَا بِهِ مِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ كَذَلِكَ نُخْرِجُ الْمَوْتَى لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ﴾

«او کسی است که بادها را بشارت دهنده در پیشاپیش (باران) رحمتش می‌فرستد تا ابرهای سنگین بار را (بر دوش) کشند (سپس) ما آن‌ها را به سوی زمین‌های مرده می‌فرستیم و به وسیله آن‌ها، آب (حیاتبخش) را نازل می‌کنیم و با آن، از هرگونه میوه‌ای (از خاک تیره) بیرون می‌آوریم اینگونه (که زمین‌های مرده را زنده کردیم)، مردگان را (نیز در قیامت) زنده می‌کنیم، شاید (با توجه به این مثال) متذکر شوید» (اعراف/۵۷)

قرآن کریم از آب باران به عنوان «طهور» توصیف می‌کند که بیانگر پاکی و پاک‌کنندگی آن است.

«طهور» یعنی پاکیزه و پاک‌کننده. هم آلودگی‌های ظاهری را می‌زداید و هم نجاسات معنوی را از بین می‌برد (طبرسی، ۱۳۷۲ش، ج ۴: ۱۰۱).

در روایت آمده است: «فإذا غسلت وجهك تنأثرت الذنوب التي اكتسبها عيناك بنظرهما وفوك بلفظه فاذا غسلت ذراعيك تنأثرت الذنوب عن يمينك وشمالك»: «هنگامی که صورت خود را با آب (وضو) شستی گناهایی که به وسیله چشم و زبان انجام دادی پاک می‌شود و زمانی دست‌هایت را شستی گناهانت از سمت راست و چپ پراکنده می‌شود» (حر عاملی، ۱۴۱۴ق، ج ۱: ۲۷۶).

در تاریخ آمده است که در جنگ بدر، لشکر و سپاه مشرکان قبل از مسلمانان بر سر آب فرود آمدند و مسلمانان بر منطقه‌ای خشک و شن‌زار استقرار یافتند، بر اثر نداشتن آب هم تشنه شدند و هم نتوانستند بدن خود را از آلودگی‌ها پاک سازند. شیطان به وسوسه پرداخت که شما باید با همین حالت آلودگی نماز بخوانید و پاهای شما در ریگ فرو رود. پس خداوند باران را بر آنان نازل کرد. مسلمانان در این آب زلال تن شستند و جان را جلا دادند، و اردوگاه کفار گل و لغزنده شد (طبرسی، ۱۳۷۲ش، ج ۲: ۵۲۶).

بنابراین نزولات آسمانی که به صورت باران، برف، و تگرگ از آسمان فرو می‌بارد، پاکیزه‌ترین و خالص‌ترین آب‌ها در طبیعت هستند. از این رو خداوند این نوع آب را طهور معرفی کرده است. متأسفانه این نعمت بزرگ خداوندی که رفع‌کننده آلودگی‌هاست، به دست عوامل متعددی در زندگی انسان امروزی و متمدن، آلوده می‌شود.

بحرانی در ذیل آیه:

﴿إِذْ يُعْشِيكُمُ الثُّعَاسُ أَمْنَةً مِّنْهُ وَيُنزِلُ عَلَيْكُمْ مِّنَ السَّمَاءِ مَاءً يُطَهِّرُكُمْ بِهِ وَيُذْهِبُ عَنكُمْ رِجْزَ الشَّيْطَانِ وَلِيَرْبِطَ عَلَى قُلُوبِكُمْ وَيُثَبِّتَ بِهِ الْأَقْدَامَ﴾ (انفال/۱۱)

«و (یاد آورید) هنگامی را که خواب سبکی که مایه آرامش از سوی خدا بود، شما را فرا گرفت و آبی از آسمان برایتان فرستاد، تا شما را با آن پاک کند و پلیدی شیطان را از شما دور سازد و دل‌هایتان را محکم، و گام‌ها را با آن استوار دارد»
روایتی به همین مضمون از امام صادق (ع) نقل می‌کند: «اشربوا ماء السماء، فإنه يطهر البدن ويدفع السقام»؛ «از آب باران بنوشید که پاک‌کننده بدن و برطرف‌کننده بیماری‌ها است» (بحرانی، ۱۴۱۶ق، ج ۲: ۶۹).

همچنین خداوند در قرآن می‌فرماید:

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلَاةِ فَاغْسِلُوا وُجُوهَكُمْ وَأَيْدِيَكُمْ إِلَى الْمَرَافِقِ وَامْسَحُوا بِرُءُوسِكُمْ وَأَرْجُلَكُمْ إِلَى الْكَعْبَيْنِ وَإِنْ كُنْتُمْ جُنُبًا فَاطَّهَّرُوا وَإِنْ كُنْتُمْ مَرْضَىٰ أَوْ عَلَىٰ سَفَرٍ أَوْ جَاءَ أَحَدٌ مِّنْكُمْ مِنَ الْغَائِطِ أَوْ لَامَسْتُمُ النِّسَاءَ فَلَمْ تَجِدُوا مَاءً فَتَيَمَّمُوا صَعِيدًا طَيِّبًا فَامْسَحُوا بِوُجُوهِكُمْ وَأَيْدِيكُمْ مِنْهُمَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيَجْعَلَ عَلَيْكُمْ مِنْ حَرَجٍ وَلَكِنْ يُرِيدُ لِيُطَهِّرَكُمْ وَلِيُثَبِّتَ نِعْمَتَهُ عَلَيْكُمْ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ﴾ (مائدة/۶)

«ای کسانی که ایمان آورده‌اید! هنگامی که به نماز می‌ایستید، صورت و دست‌ها را تا آرنج بشویید! و سر و پاها را تا مفصل [برآمدگی پشت پا] مسح کنید! و اگر جنب باشید، خود را بشویید (و غسل کنید)! و اگر بیمار یا مسافر باشید، یا یکی از شما از محل پستی آمده [قضای حاجت کرده]، یا با آنان تماس گرفته (و آمیزش جنسی کرده‌اید)، و آب (برای غسل یا وضو) نیابید، با خاک پاک‌تیمم کنید! و از آن، بر صورت [پیشانی] و دست‌ها بکشید! خداوند نمی‌خواهد مشکلی برای شما ایجاد کند بلکه

می‌خواهد شما را پاک سازد و نعمتش را بر شما تمام نماید شاید شکر او را به جا آورید»

بنابراین آب پاک است و وسیله‌ای برای طهارت و تأمین بهداشت معرفی شده که خداوند آن را در اختیار بشر قرار داده است.

در دین اسلام نیز پاکیزه کردن روح از آلودگی‌ها به وسیله غسل و وضو نیز با آب انجام می‌گیرد. در نتیجه آب هم پاک‌کننده روح و هم جسم است. آب نه تنها جسم ظاهری را شست و شو می‌دهد، بلکه حالتی روحی و روانی در انسان ایجاد می‌کند و زمینه‌ساز راه یافتن وی به حریم مقدسات دینی می‌شود. آب وسیله‌ای است که زمینه ارتباط انسان را با معبودش فراهم می‌سازد. در دین اسلام هیچ کس نمی‌تواند به راز و نیاز با خدا بپردازد و در آستان مقدس او به نماز بایستد، مگر آنکه خود را با آب شست و شو دهد.

بنابراین آب پاکیزه که خود پاک‌کننده آلودگی‌ها و پلیدی‌ها است از نعمت‌هایی است که تأمین سلامت انسان وابستگی تام به آن دارد و تأمین پاکیزگی انسان به عنوان مقدمه و پایه و اساس تندرستی در گرو استفاده درست از آن است. به هر حال آب سالم و پاکیزه از نیازهای اولیه آدمی است. لذا وظیفه و مسئولیت ما شهروندان در قبال این مایه حیاتی و بزرگ‌ترین نعمت خداوندی، پاکیزه نگه‌داشتن آن است.

امام صادق(ع) در تعبیری زیبا و بی‌نظیر طعم آب را طعم زندگی دانسته می‌فرماید: «طَعْمُ الْمَاءِ طَعْمُ الْحَيَاةِ»: «مزه آب، مزه زندگی است» (راوندی، ۱۳۷۷: ۱۰۹).

با توجه به آیه قرآن و روایت *امام صادق(ع)* که مزه آب، مزه زندگی می‌داند می‌توان دریافت که آب برای زندگی حیاتی است و منشأ تمام گونه‌هاست؛ تمامی گونه‌ها و اکوسیستم‌ها حق استفاده از آب سیاره را دارند، و وظیفه حفاظت از آن حق همگانی است، و در صورت نابودی و آلوده کردن آن ادامه زندگی برای تمامی موجودات نه تنها سخت بلکه به نابودی کشیده می‌شوند.

کسی این مزه را عمیقاً درک می‌کند که در بیابان خشک و بی‌آب و علف تا آستانه مرگ پیش رفته و به ناگاه به چشمه آب گوارایی رسیده و جان و در آستانه ترک بدن را بدان باز گردانیده باشد.

همچنین در روایتی / امام علی (ع) می‌فرماید: «الْمَاءُ سَيِّدُ الشَّرَابِ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ»: «آب سرور نوشیدنی‌های دنیا و آخرت است» (حر عاملی، ۱۴۱۴ق، ج ۱۷: ۱۸۶). بنابراین با توجه به اهمیت آب و نقش حیاتی آن وظیفه ما در برابر نعمت خداوند آلوده نکردن و حفظ آن است.

در فرهنگ اسلام آب جزو سرمایه‌های ملی به شمار آمده و متعلق به عموم مردم حال و آینده می‌باشد. رسول خدا (ص) در سخنی، مردم را در سه چیز شریک دانسته است که یکی از آنها آب است: «النَّاسُ شُرَكَاءُ فِي ثَلَاثَةِ النَّارِ وَالْمَاءِ وَالْكَلِّ»؛ «مردم در سه چیز شریک‌اند: آتش، آب و چراگاه» (نوری طبرسی، ۱۴۰۷ق، ج ۳: ۱۵۰). رسول خدا (ص) فرمود: «خَمْسٌ لَا يَجِلُّ مَنْعُهُنَّ: الْمَاءُ وَالْمِلْحُ وَالْكَلِّ وَالنَّارُ وَالْعِلْمُ...»: «پنج چیز است که باز داشتن از آنها حلال نیست: آب، نمک، چراگاه، آتش و دانش...» (حر عاملی، ۱۴۱۴ق، ج ۲: ۲۹۰). جواز این حکم در صورتی است که آب، نمک و چراگاه، ملک شخصی کسی نباشد، مثل دریاچه‌ها و رودخانه‌ها و معادن عمومی نمک و چراگاه‌های عمومی. از این سخن گران‌سنگ، میزان عنایت رسول خدا (ص) به مسأله دانش در آن روزگار جهل و تباهی نیز آشکار می‌شود.

بر این اساس حفظ و مراقبت از این سرمایه گران‌بها بر همگان لازم و ضروری است و باید با پرهیز از مصرف بی‌رویه آن و خودداری از آلودن منابع آبی، در حفظ و نگهداری آن تلاش و کوشش نمود. انسان در دنیای امروز با خودخواهی و لجاجت، دیوانه‌وار به آلودن منابع آبی پرداخته و ارزش و اهمیت آن را به فراموشی سپرده است.

امروزه از مهم‌ترین مسائل مربوط به آب این است که آلودگی به اکثر ذخایر آب قابل دسترسی انسان مانند دریاچه‌ها، نهرها و آبخوان‌های سطحی نزدیک مراکز جمعیت سرایت کرده است و مقدار و تنوع آلاینده‌های بالقوه زیان‌آور در آب حیرت‌انگیز است. در حقیقت، کیفیت بیش‌تر آب‌هایی که قابل دسترسی هستند، بسیار نزول یافته است. آب‌های طبیعی نظیر آب باران، آب‌های سطحی و زیرزمینی دارای مواد شیمیایی محلول هستند. برخی از موادی که به طور طبیعی وارد آب می‌شوند، برای زیست انسان و سایر اشکال حیات زیان‌آورند و بسیاری از این مواد توسط صنایع جدید، کشاورزی و به طور کلی انسان تولید می‌شوند (غضبان، ۱۳۸۱: ۲۵۱-۲۵۲).

در حال حاضر روزانه ۳۸ تا ۴۲ هزار تن انواع زباله‌های شهری در کشور تولید می‌شود که از این مقدار، حدود ۶/۵ تا ۷ هزار تن فقط در تهران تولید می‌شود. بررسی‌ها نشان می‌دهد بسیاری از این پس‌مانده‌ها که حاوی پس‌مانده‌های صنعتی و بیمارستانی هستند و در شمار مواد زاید خطرناک قرار می‌گیرند، بدون رعایت ملاحظات زیست محیطی و فنی در محیط تخلیه می‌شوند که آلودگی شدید آب و خاک را در بسیاری از مناطق کشور به همراه داشته است (متقی، بهار ۱۳۸۸: ۳۲).

در بینش توحیدی اسلام، بر اهمیت و ارزش آب و حفظ بهداشت و سلامت آن تأکید شده است. در روایتی پیامبر اکرم (ص) فرمودند: «إِنَّهُ نَهَى أَنْ يَبُولَ الرَّجُلُ فِي الْمَاءِ الْجَارِيِ إِلَّا مِنْ ضُرُورَةٍ»: «انسان از بول کردن در آب جاری جز به هنگام ضرورت نهی شده است». و در ادامه فرمودند که: «إِنَّ لِلْمَاءِ أَهْلًا»: «آب هم زیستگاه موجوداتی است» (طوسی، ۱۳۶۵، ج ۱: ۳۴).

از روایت پیامبر (ص) که در بالا ذکر گردید می‌توان دریافت که نه تنها بر روی زمین بلکه در آب هم موجوداتی زندگی می‌کنند، بنابراین باید تعاملی نیک با آن داشته باشیم و از آلودگی آن بپرهیزیم در غیر این صورت انسان نه تنها حیات دیگر موجودات بلکه حیات خود را نیز به نابودی می‌کشاند.

آلودگی آب‌ها

«زان/یوکوستو می‌گوید: «آلودگی آب است که سرچشمه آلودگی‌هاست. آلودگی آب است که در هوا منتشر می‌شود، در زمین نشت می‌کند و سرانجام با آلودگی اقیانوس‌ها، جهان را به باتلاق گند آلودگی تبدیل می‌کند» (قاسمی، ۱۳۸۴: ۶۸). «۸۰ درصد مشکلات بهداشتی و درمانی مردم ناشی از مصرف آب آشامیدنی آلوده است. مهم‌ترین بیماری‌هایی که توسط آب‌های آلوده به انسان سرایت می‌کند عبارت است از بیماری انگلی، کرم‌ها (اسکاریس، تریکوسفال، و کرم قلابدار)، بیماری وبا، بیماری‌های ویروسی (پولیویروس و هپاتیت عفونی)» (دبیری، ۱۳۸۹: ۱۱).

معمول‌ترین شکل بیماری وابسته به آب، به ویژه آن شکلی که سبب آسیب بیش‌تری در مقیاس جهانی می‌گردد، شامل بیماری‌هایی است که با آب آلوده به ادرار و مدفوع

انسانی منتقل می‌شود. آلودگی به این بیماری‌ها زمانی اتفاق می‌افتد که ارگانیسم بیماری‌زا به آب راه می‌یابد و این آب توسط فردی که به بیماری مصونیت ندارد مصرف می‌شود (عمیق، ۱۳۸۵: ۷۳؛ به نقل از تی. اچ. وای، تی‌بوت، اصول کنترل کیفیت آب: ۸۵). در جامعه اسلامی، افراد حتی از انداختن آب دهان، در چاه آب، نهی شده‌اند. امام صادق(ع) می‌فرماید: «نهی النبی عن البزاق فی البئر الی یشرب منها»: «پيامبر(ص) از انداختن آب دهان در چاه آبی که می‌نوشتند از آن نهی کرد» (مجلسی، ۱۴۰۴ق، ج ۶۳: ۴۶۰). یکی دیگر از عوامل آلودگی آب، فاضلاب‌ها هستند که باید از سرازیر ساختن آن به رودخانه‌ها جلوگیری به عمل آورد و با رعایت فاصله لازم بین چاه آب و فاضلاب از آلوده شدن منابع زیرزمینی آب پیشگیری نمود.

در حدیثی زیبا از امام صادق(ع) در پاسخ به سؤال راوی که حد فاصله چاه فاضلاب و چاه آب چه مقدار است؟ فرمود: «إذ كانت اسفل من البئر فخمسة اذرع وإذا كانت فوق البئر فسبعة اذرع من كل ناحية»: «اگر پایین‌تر از چاه آب باشد پنج متر و در صورتی که بالاتر است هفت متر از هر ناحیه‌ای از هم فاصله داشته باشند» (طوسی، ۱۳۹۰ق، ج ۱: ۴۸).

اهل بیت(ع) در حفظ و نگهداری از آب‌ها، پیشگام مردم بوده و حتی از وارد شدن به رودخانه بدون پوشش و با برهنه پرهیز می‌نمودند. چنانکه راوی نقل می‌کند که در هنگام عبور از فرات / امامان حسن و حسین(ع) را دیدم که با بدنی پوشیده درون آب هستند و فرمودند: «ان للماء سکانا کسکان الارض»: «آب هم بسان زمین ساکنانی دارد» (برقی، ۱۳۷۰ق: ۵۷۹). امام صادق(ع) زندگی را با عناصر آلوده حیات، ناگوار می‌داند و می‌فرماید: «لَا تَطِيبُ السُّكْنَى إِلَّا بِثَلَاثِ الْهَوَاءِ الطَّيِّبِ وَالْمَاءِ الْعَذْبِ وَالْأَرْضِ الْخَوَّارَةِ»: «زندگی بدون احراز سه عامل (زیست محیطی و) حیاتی، گوارا نیست؛ هوای پاک و تمیز، آب فراوان و گوارا و زمین حاصل‌خیز و قابل کشت و زرع» (حرانی، ۱۴۱۶ق: ۱۱۹). اسلام هیچ عذری را برای آلوده کردن آب نمی‌پذیرد / امام صادق(ع) خطاب به یکی از یارانش فرمود: «وَلَا تُفْسِدِ عَلَى الْقَوْمِ مَاءَهُمْ»: «آب مردم را آلوده نکن» (کلینی، ۱۳۶۵ش، ج ۳: ۶۵).

حاصل آنکه همه انسان‌ها در هر نقطه‌ای از زمین، باید در حفظ و مراقبت از آب

کوشش نمایند و نگذارند این سرمایه عظیم و گرانبها، دستخوش خودخواهی‌های ویرانگر گردد. در غیر این صورت با آلوده شدن آب دریاها و اقیانوس‌ها و رودخانه‌ها، سلامت محیط زیست موجودات دریایی، انسان و کره زمین به خطر می‌افتد و چیزی جز حسرت و افسوس در پی نخواهد داشت. حال با توجه به دستورات اسلامی مبنی بر پاک‌سازی محیط زندگی و ارتباط آن با عبادات و مناسک الهی و تلاش برای حیات پاکیزه و پرهیز از آلوده ساختن محیط و عناصر حیاتی آن، ضرورت دارد که انسان سعی و تلاش خود را در رعایت بهداشت محیط زیست از جمله آب چند برابر کند.

حفظ و حراست آب

معمولاً عارفان بالله، همه موجودات را زنده و تسبیح‌گوی خدای متعال می‌دانند، البته حیات هر موجودی، بر حسب مرتبه وجودی خود اوست. مثلاً حیات انسانی، غیر از حیات حیوانی است و حیات حیوانی با حیات نباتات، غیر از حیات جمادات است. اما به هر صورت، تمام آن‌ها دارای حیات می‌باشند و هر موجودی مظهر یکی از اسماء الهی است. انسان کامل، مظهر بالاترین و جامع‌ترین اسم خدای متعال یعنی الله است، به همین جهت حیات او بالاترین و باثمرترین حیات است.

عارفان معمولاً از این حیات به آب تعبیر می‌کنند. مرحوم حیدر آملی می‌گوید: معنای آیه شریفه: ﴿وَكَانَ عَرْشُهُ عَلَى الْمَاءِ﴾: «و عرش (حکومت) او، بر آب قرار داشت» (هود/۷) این است که عرش الهی بر آب حقیقی که همان حیات حقیقی جاری در همه موجودات است قرار دارد، همان‌طور که آب با روح در اجسام مادی جاری است (آملی، ۱۳۶۸ش: ۵۲۲).

مرحوم حاج ملا هادی سبزواری نیز می‌گوید: «مقصود از آب در آیه شریفه «هر موجود زنده‌ای را از آب آفریدیم»، آب حیات حقیقتی است که در ظلمات فناء تعینات ممکنات جاری است» (سبزواری، ۱۳۸۷ش: ۵۵۳).

خداوند در قرآن می‌فرماید:

﴿وَأَرْسَلْنَا الرِّيَّاحَ لَوَاقِحَ فَأَنْزَلْنَا مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَنْقَذْنَاكُمْ مِنْهُ وَمَا أَنْتُمْ لَهُ بِخَازِنِينَ﴾ (حجر/۲۲)

«ما بادها را برای بارور ساختن (ابرها و گیاهان) فرستادیم و از آسمان آبی

نازل کردیم، و شما را با آن سیراب ساختیم در حالی که شما توانایی حفظ و نگهداری آن را نداشتید»
حاصل آنکه با توجه به آیات قرآن و نظرات عارفان بالله می‌توان دریافت که آب مایه حیات است، بنابراین باید در حفظ و حراست آن بکوشیم. به برخی از مصادیق حفاظت و نگهداری از آن در ذیل اشاره می‌کنیم.

ذخیره‌سازی آب

خداوند، باران را به گونه‌ای فرستاد که نرم نرم ببارد و سطح رویین و زیرین زمین را طوری سامان داد که به سان مخزن عظیم برای باران درآید و آب این مخازن بزرگ را به صورت چشمه‌ها و چاه‌ها بر زمین جاری ساخت تا زندگانی انسان سرشار از نشاط گردد.
﴿وَأَنْزَلْنَا مِنَ السَّمَاءِ مَاءً بِقَدَرٍ فَأَسْكَنَّا فِي الْأَرْضِ وَإِنَّا عَلَىٰ ذَهَابٍ بِهَ لِقَادِرُونَ﴾ (مؤمنون/۱۸)
«و از آسمان، آبی به اندازه معین نازل کردیم و آن را در زمین (در جایگاه مخصوصی) ساکن نمودیم و ما بر از بین بردن آن کاملاً قادریم»

می‌دانیم قشر زمین از دو لایه کاملاً مختلف تشکیل شده است: طبقه نفوذپذیر و طبقه نفوذناپذیر. اگر همه قشر زمین نفوذپذیر بوده آب‌های باران یکسره به ژرفای زمین فرو می‌رفت و زمین خشک می‌شد و قطره‌ای آب به دست نمی‌آمد و اگر تمام قشر زمین نفوذناپذیر بود تمام آب باران در سطح زمین می‌ماند و آلودگی‌های گوناگون آن در گذر زمان، زندگی را بر مردمان تنگ می‌کرد. خداوند با حکمت بالغه خود، زمین را چنان آفریده است که قشر رویین نفوذپذیر است و قشر زیرین نفوذناپذیر. بدین سان آب باران از قشر رویین می‌گذرد و پس از ذخیره شدن در درون زمین از طریق چشمه‌ها، قنات‌ها، چاه‌ها بر گستره زمین باز می‌گردد و بهره می‌رساند.

علامه طباطبایی می‌نویسد: «مراد از اسکان آب در زمین، ذخایر فراهم آمده از آب کوه‌ها و دشت‌هاست که به صورت جوشش چشمه‌ها و پدید آمدن چاه‌ها ظاهر می‌شود» (طباطبایی، ۱۴۱۷ق، ج ۱۵: ۲۱).

مرحوم طبرسی می‌نویسد: «خداوند پس از نزول باران آن را در زمین حفظ می‌کند و سپس به قدر نیاز، آن را از چشمه خارج می‌کند» (طبرسی، ۱۳۷۲ش، ج ۳: ۳۳۴).

و نیز می‌نویسد: «زمین مسکن و جایگاه تجمع آب آسمانی است» (همان، ج ۴: ۱۰۱). علامه طباطبایی می‌نویسد: «زمین دارای مجاری است که همانند رگ‌ها در بدن عمل می‌کند و آب از طریق آن‌ها در داخل زمین جابه‌جا می‌شود» (طباطبایی، ۱۴۱۷ق، ج ۱۷: ۲۵۵). علی بن ابراهیم قمی از امام باقر (ع) نقل می‌کند که مراد از آب آسمانی که در زمین ذخیره می‌شود، نه‌رها، چشمه‌ها، و چاه‌هاست (قمی، ۱۳۶۷ش، ج ۱: ۹۱). در نتیجه یکی از راه‌های حراست و نگهداری از آب‌ها ذخیره‌سازی آب است آب‌های ذخیره شده به صورت چشمه، قنات و ... بر سطح زمین جاری می‌شود و انسان نباید به برداشت بی‌رویه از آب‌های زیرزمینی کند و آن‌ها را در روی سطح زمین جاری کند که در این صورت در معرض آلودگی قرار می‌گیرند.

خروج آب باران از زمین

دستیابی به منابع آب زیرزمینی به روش‌های طبیعی و مصنوعی میسر می‌باشد. چشمه‌ها به طور طبیعی از زمین می‌جوشد و آب‌های زیرزمینی از این طریق بر سطح زمین جاری می‌گردد. چشمه‌ها بیش‌تر در مناطق کوهستانی وجود دارند. از روش‌های مصنوعی استفاده از منابع آب زیرزمینی می‌توان به حفر چاه و قنات اشاره کرد. آب‌هایی را که در زمین نفوذ کرده باید به شکل پایدار مصرف کرد اگر آب به شکل غیرپایدار مصرف شود، محدود و تمام شدنی است و در معرض آلودگی قرار می‌گیرد.

﴿وَالْأَرْضُ بَعْدَ ذَلِكَ دَحَّتْهَا ۖ أَخْرَجَ مِنْهَا مَاءَهَا وَمَرْعَهَا﴾ (نازعات/۳۱-۳۰)

«و زمین را بعد از آن گسترش داد، و از آن آب و چراگاهش را بیرون آورد» بنابراین با تکیه بر آموزه‌های دینی و با توجه به اهمیت آب و محدود بودن آن روشن است که علاوه بر ضرورت استفاده بهینه از آب و اجتناب از اسراف آن، بایسته است که از آلوده کردن آب‌ها جلوگیری کرده و به حفظ و حراست آن از طریق ذخیره‌سازی آن و خروج آن از زمین به تدریج بپردازیم، زیرا که آب عنصر حیاتی همه موجودات است.

نتیجه بحث

خداوند در کنار آفرینش انسان، همه آنچه که نیاز اوست را نیز آفرید و از آنجایی که

ما را می‌شناخت راه و روش زندگی و نحوه بهره برداری صحیح از امکانات را به ما آموخت. یکی از این امکانات خدادادی، آب است؛ بنابراین با توجه به اهمیت آب و نقش آن در زندگی به سبک زندگی در تعامل با آب با تکیه بر آموزه‌های قرآن پرداختیم. آب آنقدر تقدس و عظمت دارد که برای استفاده از آن قرآن کریم آداب ویژه‌ای را بیان نموده است. از آیات و روایات استفاده می‌شود که انسان برای حفظ این مایه حیاتی، مسئولیت اخلاقی بس سنگینی بر عهده دارد، تا هم خودش را نابود نکند و هم زمینه نابودی نسل آینده را ایجاد ننماید.

انسان‌ها باید در بهره‌مندی خود از طبیعت، از جمله آب، و قوانین الهی حاکم بر آن اندیشه کنند و رفتارها و عملکردهای خود را به گونه‌ای تنظیم کنند که در عین بهره‌مندی از آن، هیچ‌گونه آسیبی به آن وارد نسازند و چنین کاری نیازمند آشنایی بیش‌تر با اخلاق مصرف بهینه از طبیعت است. بهترین راهکار آن است که از خود صاحب نعمت، و روایات معصومین روش‌ها و راهبردهای مصرف را به دست آوریم.

یکی دیگر از موارد اصول اخلاقی که در مورد آب باید رعایت شود، جلوگیری از اسراف و تبذیر آن است که امروزه بخش عظیم آب از طریق اسراف نابود می‌شود و به منابع طبیعی از این طریق ضرر می‌رساند. آیات و روایات فراوانی از اسراف نهی کرده‌اند. علاوه بر این همه انسان‌ها در هر نقطه‌ای از زمین باید در حفظ و مراقبت از آب کوشش نمایند و نگذارند این سرمایه عظیم و گرانبها، دستخوش خودخواهی‌های ویرانگر گردد. در غیر این صورت با آلوده شدن آب دریاها و اقیانوس‌ها و رودخانه‌ها، سلامت محیط زیست موجودات دریایی، انسان و کره زمین به خطر می‌افتد و چیزی جز حسرت و افسوس در پی نخواهد داشت. حال با توجه به دستورات اسلامی مبنی بر پاکی محیط زندگی و ارتباط آن با عبادات و مناسک الهی و تلاش برای حیات پاکیزه و پرهیز از آلوده ساختن محیط و عناصر حیاتی آن، از جمله آب، ضرورت دارد که انسان سعی و تلاش خود را در رعایت بهداشت محیط زیست، به ویژه آب، چند برابر کند.

کتابنامه

قرآن کریم.

- ابن عاشور، محمد بن طاهر. ۱۴۲۰ق، **تفسیر التحریر والتنویر**، بیروت: مؤسسه تاریخ العربی.
- ابن عربی، محمد بن عبدالله. **احکام القرآن**، تحقیق: علی محمد البجاوی، بیروت: انتشارات دار الجمیل.
- ابن منظور، محمد بن مکرم. ۱۴۱۴ق، **لسان العرب**، بیروت: دار صادر.
- آملی، حیدر. ۱۳۶۸ش، **جامع الاسرار**، تهران: انتشارات علمی و فرهنگی وزارت فرهنگ و آموزش عالی.
- بحرانی، سید هاشم. ۱۴۱۶ق، **البرهان فی تفسیر القرآن**، تحقیق: قسم الدراسات الاسلامیه، قم: مؤسسه البعثه، تهران: بنیاد بعثت.
- برقی، احمد بن محمد بن خالد. ۱۳۷۰ق، **المحاسن**، تهران: دار الکتب الاسلامیه.
- بی‌آزار شیرازی، عبدالکریم. **رساله نوین فقهی پزشکی (بهداشت)**، بی‌جا: دفتر نشر فرهنگ اسلامی.
- تمیمی آمدی، عبدالواحد بن محمد. ۱۳۶۶ش، **غرر الحکم ودرر الکلم**، قم: انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی.
- الحرّانی، حسین بن شعبه. ۱۴۱۶ق، **تحف العقول عن آل الرسول**، تصحیح و تعلیق: علی اکبر الغفاری، قم: انتشارات جامعه مدرسین.
- حر عاملی، محمد بن الحسن. ۱۴۱۴ق، **وسائل الشیعه**، قم: تحقیق و نشر مؤسسه آل بیت (ع) لإحياء التراث.
- حمیری، عبدالله بن جعفر. ۱۴۱۷ق، **قرب الاسناد**، تصحیح: احمد صادقی اردستانی، تهران: بنیاد فرهنگی اسلامی.
- دبیری، مینو. ۱۳۸۹ش، **آلودگی محیط زیست (هوا، آب، خاک، صوت)**، تهران: اتحاد.
- راغب اصفهانی، حسین بن محمد. ۱۴۱۲ق، **المفردات فی غریب القرآن**، تحقیق: صفوان عدنان داودی، دمشق، ناشر دار العلم-الدار الشامیه.
- راوندی، فضل الله بن علی. ۱۳۷۷ش، **النوادر**، تحقیق: سعید رضا علی عسکری، قم: دار الحدیث.
- زمخشری، محمود. ۱۴۰۷ق، **الکشاف عن حقائق غوامض التنزیل**، بیروت: دار الکتب العربی.
- سبزواری، ملا هادی. ۱۳۸۷ش، **شرح الاسماء الحسنی**، قم: انتشارات بصیرتی.
- طباطبایی، سید محمد حسین. ۱۴۱۷ق، **المیزان فی تفسیر القرآن**، قم: دفتر انتشارات اسلامی جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.
- طبرسی، فضل بن حسن. ۱۳۷۲ش، **تفسیر مجمع البیان فی تفسیر القرآن**، تهران: انتشارات ناصر خسرو.

- طبرسی، فضل بن حسن. ۱۳۷۷ش، **تفسیر جوامع الجامع**، تهران: انتشارات دانشگاه تهران و مدیریت حوزه علمیه قم.
- طریحی، فخرالدین. ۱۳۷۵ش، **مجمع البحرین**، تحقیق: سید احمد حسینی، تهران: کتابفروشی مرتضوی.
- طوسی، ابی جعفر محمد بن الحسن. ۱۳۶۵ش، **تهذیب الأحکام**، تهران: دار الکتب الاسلامیه.
- طوسی، ابی جعفر محمد بن الحسن. ۱۳۹۰ق، **استبصار**، تهران: دار الکتب اسلامیه.
- عمیق، محسن؛ حسینی، سید فضل الله. ۱۳۸۵ش، **اخلاق زیست محیطی در اسلام**، تهران: انتشارات استاد مطهری.
- غضبان، فریدون. ۱۳۸۱ش، **زمین شناسی زیست محیطی**، تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- فیض کاشانی، محسن. ۱۳۷۲ش، **الوافی**، تحقیق: فی مرکز تحقیقات الدینیة والعلمیة فی المكتبة الإمام أميرالمؤمنین علی(ع)، اصفهان: مكتبة الإمام أميرالمؤمنین علی(ع).
- قاسمی، ناصر. ۱۳۸۴ش، **حقوق کیفری محیط زیست**، تهران: انتشارات جمال الحق.
- قریشی، سید علی اکبر. ۱۳۷۱ش، **قاموس قرآن**، تهران: انتشارات دار الکتب الإسلامیه.
- قمی، علی بن ابراهیم. ۱۳۶۷ش، **تفسیر قمی**، تحقیق: سید طیب موسوی جزایری، قم: انتشارات دار الکتب.
- کلینی، ابو جعفر محمد بن یعقوب. ۱۳۶۵ش، **کافی**، تهران: دار الکتب الاسلامیه.
- کوفی، محمد بن اشعث. ۱۳۵۷ش، **جعفریات**، تصحیح: احمد صادقی اردستانی، تهران: ناشر بنیاد فرهنگي اسلامي.
- متقی، تقی. بهار ۱۳۸۸، **اخلاق زیست محیطی پیامبر اکرم(ص)**، قم: مرکز پژوهش‌های اسلامی صدا و سیما.
- مجلسی، محمدباقر. ۱۴۰۴ق، **بحار الانوار الجامعة لدرر اخبار الائمة**، بیروت: مؤسسة الوفاء.
- مکارم شیرازی، ناصر. ۱۳۷۴ش، **تفسیر نمونه**، تهران: دار الکتب الإسلامیه.
- نوری طبرسی، میرزا حسین. ۱۴۰۷ق، **مستدرک الوسائل**، قم: نشر تحقیق و نشر مؤسسه آل بیت(ع) لإحياء التراث.
- نوری، حسین. بی تا، **انسان و جهان**، بی جا: کتابخانه صدر.
- هاشمی، زینب. پاییز ۱۳۹۰، **طبیعت در قرآن**، بی جا: انتشارات آصف.

مقالات

- احمدی، فهیمه. بهار ۱۳۸۹، «آسیب شناسی عبادت از منظر قرآن و حدیث»، فصلنامه فدک، شماره ۱، صص ۲۷-۱۱.

فتحی، امین. پاییز ۹۳، «بازشناسی مفهوم هدایت در قرآن»، فصلنامه مطالعات قرآنی، شماره ۱۹، صص ۹-۲۳.

حسن نژاد، بهروز. تابستان ۱۳۸۸، «پژوهشی بر عنصر آب در روش نقد ادبی کاستون باشلار»، فصلنامه مطالعات ادبیات تطبیقی دانشگاه آزاد جیرفت، شماره ۱۰، صص ۱۰۱-۱۱۶.

Bibliography

- Qor'an Karim, 1373 Sh, Tr. Naser Makarem Shirazi, Qom, Dar Al-Qor'an Al-Karim.
- Ibn `Ashur, Mohammad Ibn Taher, 1420 AH, Tafsir Al-Tahrir Va Al-Tanvir, Beirut, Mo'assesah Tarikh Al-'Arabi.
- Ibn `Arabi, Mohammad Ibn `Abdollah, Ahkam Al-Qor'an, Rev. `Ali Mohammad Al-Bajavi, Beirut, Dar Al-Jamil.
- Ibn Manzur, Mohammad Ibn Mokarram, 1414 AH, Lisan Al-'Arab, Beirut, Dar Sader.
- Amoli, Heidar, 1368 Sh, Jame` Al-Asrar, Tehran, Entesharat `Elmi Va Farhangi.
- Bahrani, Seyyed Hashem, 1416 AH, Al-Borhan Fi Tafsir Al-Qor'an, Rev. Qesm Al-Derasat Al-Islamiyyah Mo'assesah Al-Be`thah – Qom, Tehran, Bonyad Be`that.
- Barqi, Ahmad Ibn Mohammad Ibn Khaled, 1370 AH, Al-Mahasen, Tehran, Dar Al-Kotob Al-Islamiyyah.
- Bi'azar Shirazi, `Abdolkarim, Resaleh Novin Feqhi Pezeshki (Behdasht), Tehran, Daftar Nashr Va Farhang Islami.
- Tamimi `Amedi, `Abdolvahed Ibn Mohammad, 1366 Sh, Ghorar Al-Hekam Va Dorar Al-Kelam, Qom, Entesharat Daftar Tablighat Islami.
- Al-Hrrani, Hossein Ibn Sho`bah, 1416 AH, Tohaf Al-'Oqul `An `Al Al-Rasul, Ed. & Rev. `Ali Akbar Al-Ghaffari, Qom, Entesharat Jame`ah Modarresin.
- Horr `Ameli, Mohammad Ibn Al-Hassan, 1414 AH, Vasa'el Al-Shi`ah, Qom, Mo'assesah `Al Al-Bayt (AS) Le Ehya' Al-torath.
- Homeiri, `Abdollah Ibn Ja`far, 1417 AH, Qorb Al-Esnad, Ed. Ahmad Sadeqi Ardestani, Tehran, Bonyad Farhangi Islami.
- Dabiri, Minu, 1389 Sh, `Aludegi Mohit Zist (Hava, `Ab, Khak, Sot), Tehran, Ettihad.
- Ragheb Esfahani, Hossein Ibn Mohammad, 1412 AH, Al-Mofradat Fi Gharib Al-Qor'an, Rev. Safvan `Adnan Davudi, Damascus, Dar Al-'Elm Al-Dar Al-Shamiyyah.
- Ravandi, Fazlollah Ibn `Ali, 1377 Sh, Al-Navader, Rev. Sa'id Reza `Ali `Askari, Qom, Dar Al-Hadith.
- Zamakhshari, Mahmud, 1407 AH, Al-Kashshaf `An Haqa'eq Ghavamez Al-Tanzil, Beirut, Dar Al-Ketab Al-'Arabi.
- Sabzevari, Molla Hadi, 1387 Sh, Sharh Al-'Asma' Al-Hosna, Qom, Entesharat Basirati.
- Tabataba'I, Seyyed Mohammad Hossein, 1417 AH, Al-Mizan Fi Tafsir Al-Qor'an, Qom, Entesharat Jame`ah Modarresin.
- Tabarsi, Fazl Ibn Hassan, 1372 Sh, Majma` Al-Bayan Fi tafsir Al-Qor'an, Tehran, Entesharat Naser Khosro.
- Tabarsi, Fazl Ibn Hassan, 1377 Sh, Tafsir Javame` Al-Jame`, Tehran, Entesharat Daneshgah Tehran Va Modiriyyat Hozah `Elmiyyah Qom.

- Torayhi, Fakhroddin, 1375 Sh, Majma' Al-Bahrayn, Rev. Seyyed Ahmad Hosseini, Tehran, Ketabforushi Mortazavi.
- Tusi, Abi Ja'far Mohammad Ibn Al-Hassan, 1365 AH, Tahdhib Al-Ahkam, Tehran, Dar Al-Kotob Al-Islamiyyah.
- Tusi, Abi Ja'far Mohammad Ibn Al-Hassan, 1390 AH, Estebsar, Tehran, Dar Al-Kotob Al-Islamiyyah.
- Amiq, Mohsen; Hosseini, Seyyed Fazlollah, 1385 Sh, Akhlaq Zist Mohiti Dar Islam, Tehran, Entesharat Ostad Motahhari.
- Ghazban, Fereidun, 1381 Sh, Zamin Shenasi Zist Mohiti, Tehran, Entesharat Daneshgah Tehran.
- Feiz Kashani, Mohsen, 1372 Sh, Al-Vafi, Rev. Markaz Al-Tahqiqat Al-Diniyyah Va Al-Elmiyyah Fi Al-Maktabah A-Imam Amir Al-Mo'menin `Ali (AS), Esfahan, Maktabah A-Imam Amir Al-Mo'menin `Ali (AS).
- Qasemi, Naser, 1380 Sh, Hoquq Keifari Mohit Zist, Tehran, Jamal Al-haq.
- Qorashi, Seyyed `Ali Akbar, 1371 Sh, Qamus Qor'an, Tehran, Dar Al-Kotob Al-Islamiyyah.
- Qommi, `Ali Ibn Ebrahim, 1367 Sh, Tafsir Qommi, Rev. Seyyed Tayyeb Musavi Jazayeri, Qom, Dar Al-Ketab.
- Koleini, Abu Ja'far Mohammad Ibn Ya'qub, 1365 Sh, Kafi, Tehran, Dar Al-Kotob Al-Islamiyyah.
- Kufi, Mohammad Ibn Ash'ath, 1375 Sh, Ja'fariyyat, Ed. Ahmad Sadeqi Ardestani, Tehran, Bonyad Farhangi Islami.
- Mottaqi, Taqi, 1388 Sh, Akhlaq Zist Mohiti Payambar Akram (PBUH), Qom, Markaz Pazhuheshhaye Islami Seda Va Sima.
- Majlesi, Mohammad Baqer, 1404 AH, Behar Al-Anvar Al-Jame'ah Le Dorar Akhbar Al-A'emmah, Beirut, Mo'assesah Al-Vafa'.
- Makarem Shirazi, Naser, 1374 Sh, Tafsir Nomuneh, Tehran, Dar Al-Kotob Al-Islamiyyah.
- Nuri Tabarsi, Mirza Hossein, 1407 AH, Mostadrek Al-Vasa'el, Qom, Mo'assesah 'Al Al-Bayt (AS) Le 'Ehya' Al-Torath.
- Nuri, Hossein, ND., Ensan Va Jahan, NP., Ketabkhaneh Sadr.
- Hashemi, Zeinab, 1390 Sh, Tabi'at Dar Qor'an, NP., Entesharat 'Asef.

Articles

- Ahmadi, Fahimeh, 'Asibshenasi `Ebadat Az Manzar Qor'an Va Hadith, Fasnameh Fadak, Spring 1389 Sh, No. 1, pp. 11-27.
- Fathi, Amin, Bazshenasi Mafhum Hedayat Dar Qor'an, Fasnameh Motale'at Qor'ani, Autumn 1393 Sh, No. 19, pp. 9-23.
- Hassan Nezhad, Behruz, Pazhuheshi Bar `Onsor 'Ab Dar Ravesh Naqd Adabi Kaston Bashlar, Fasnameh Motele'at Adabiyyat Tatbiqi Daneshgah 'Azad Jiroft, Summer 1388 Sh, No. 10, pp. 101-116.